

KARS VE ARDAHAN TÜRKMENLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ (MİLLÎ MÜCADELEDEKİ YERLERİ)

Derleyen: Kutluay ERDOĞAN*
Düzenleyen: Tazegül DEMİR**

Özet

Kars ve Ardahan yöreleri tarihi süreç içinde, sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan farklı yapılar göstermiştir. Bu yapılara bağlı olarak toplumsal düzende geçmişten günümüze önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu çalışmada milli mücadeleden günümüze kadar Kars ve Ardahan Türkmenlerinin yaşadıkları, sonuçları itibarıyla ele alınarak günümüz açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kars, Ardahan, Alevilik, Türkmen, inanç.

PAST AND PRESENT OF KARS AND ARDAHAN'S TURKMENS (PLACES OF NATIONAL STRUGGLE)

Abstract

Kars and Ardahan regions in the historical process, socio-economic and socio-cultural perspective has different structures. Significant changes from past to present social order based on these structures was. In this study, Kars and Ardahan Turkmens live up to the present from national struggle, as the results will be evaluated by examining the present-day terms.

Keywords: Kars, Ardahan, Alevism, Türkmen, Faith.

Giriş

Kars ve Ardahan Türkmenlerinden bahsetmeden önce “Türkmen” kelimesi üzerinde durmak gerekir. Zeki Velidi Togan, “Umumi Türk Tarihine Giriş” adlı eserinde, “Oğuz’un arsızı Türkmen’in delisine benzer.” diye bir darb-ı mesel kullanır. Bu tabir, Türkmenlerin Oğuzlara göre daha terbiyeli ve medeni olduğunu ifade eder. Oğuz’un genellikle konargöçer, Türkmen’in de yerleşik olması, yukarıda ifade edilen atasözünden de yola çıkılarak Türkmen’e aynı zamanda Oğuz da denildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Oğuz’un Müslüman olmasına Türkmen denildiği de bilinmektedir. Neşri Tarihi’nde, Arapların Müslümanlığı kabul eden

* Tarihçi - yazar

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi

Oğuzlara “Türk-i iman” yani “İmanlı Türk - Müslüman Türk” dedikleri ifade edilmektedir. Konu ile ilgili kimi araştırmacıların Türk kelimesine getirilen –men/-man eki ile Türkmen isminin oluşturulmasını, yukarıdaki gerekçeye bağladıkları belirtilmektedir (Togan, 1981: 187-189). Horasan’dan Anadolu’ya göçen Türklerin büyük çoğunluğu “Oğuz boyları” adını taşır. Anadolu’da ise genellikle “Türkmen” dendiği zaman “Alevi” veya “Sünni” akla gelmez. Bir istisna olmak kaydıyla, sadece Kars ve Ardahan bölgesinde Alevilere, “Türkmen” denilmektedir.

Türkiye genelinde ise Alevilik, yanlışlıkla etnik kimlik yerine kullanılmaktadır. Kars ve Ardahan Türkmenleri ifadesinin ilgili etnik kimliğin dışında, inanç olarak da adlandırılması bu bölgeye has bir durumdur. Kars ve Ardahan yöreleri, kırk yıl (1878 - 1918) Rus esaretinde kalmıştır. Bu sırada kendi kimliklerini koruma hususunda büyük bir direnç göstermişler, Türklük ve Türkmenliklerinden taviz vermemişlerdir.

Kimi Alevi gruplarının kendilerini Kürt olarak tanımlamasında Osmanlı Devleti’nin politikaları rol oynamıştır. Sözelimi, II. Abdülhamit Döneminde Hamidiye Alayları, Doğu Anadolu’da asayiş bozan aşiretlerle ve Ermenilerle mücadele etmek için kurulmuştur. Kurulan bu alayların çoğunun başına aşiret reisleri getirilmiş ve onlara maaş bağlanmıştır. Rütbe ve nişanlar verilerek subay yapılmıştır. Hamidiye Alayları, düzenli bir askeri teşkilattan uzaktır. Bunların özelliği, at binip cirit oynayan ve askeri disipline uymaya niyetleri olmayan yozlaşmış süvariler olmasıdır. Asayiş sağlamakla görevli bu kimseler türlü zorbalıklarla huzur sağlamak yerine, huzuru daha da bozmuşlardır. Halk, bu durumdan şikâyetçi olsa da Abdülhamit bu teşkilatı himaye etmiştir. Bu alayların baskı ve zulmünden kaçan yöredeki Alevi Türkmen aşiretleri, Oğuz soy ve törelerini taşıdıkları hâlde, Kürt köylerine sığınarak Kürtçe öğrenmişler ve kız alıp vermiş, kirve olmuşlar ve böylece Kürtleşmişlerdir (Kartal, 1995: 363–364).

Yavuz Sultan Selim zamanında da bazı Kızılbaşların hapsedilerek idamlarını içeren kararlar alınmıştır. Bu kararlar, Anadolu’da Beylerbeyi ve Sancak Beylerine emir olarak gönderilmiştir. Çaldıran Savaşı öncesi Anadolu’da Şah İsmail’e taraf olan veya ayaklanma ihtimali beliren insanlar bir deftere kaydettirilmiş, bu suretle zararlı olacağı düşünülenlerden 40.000’e yakını hapsedilip idam edilmiştir.

Çaldıran Savaşı’ndan sonra doğunun güvenliğine tayin olan Bıyıklı Mehmet Paşa’nın Kemah Kalesi’ni alması ve Diyarbakır muhasarası sırasında İdris Bitlisi’ye 10.000 kişilik gönüllü milisle yardım etmesi bu kimselerin saray tarafından destek görmelerini de beraberinde getirmiştir. Yine Mardin’in de alınması ile önemli hizmetlerde bulunan bu kimseler Doğu Anadolu’yu Osmanlı nüfuzu altına almakla görevlendirmiştir. Oluşturulan alaylar Sünni Şafii Kürtler aracılığı ile İdris Bitlisi’nin rehberliğinde, Bıyıklı Mehmet Paşa zamanında bu dışlama ve bertaraf etme siyaseti uzun yıllar devam etmiştir (Uzunçarşılı, 2009: 246-261).

Bu konu ile ilgili bir misalle konuyu daha da güçlendirmek gerekir (Kutlu, 1987): “Baş Müfettiş olarak Bitlis’te görevde iken, bu yörede yarı göçerli Şavak Aşireti’nin koyun

peynirlerinin ününü duymuştum. Peynir almak için pazarına gittim. Sordum, bana karşıda oturan yöresel giysili bir kadını gösterdiler. Kılolarca peyniri bir teşt içinde torbada satıyordu. Sordum “Bacı peynir kaç?” Cevabı: “Türkçe nizanım.” (Türkçe bilmiyorum.) diye açıkladı. Şaşırdım ve üzüldüm.

Kars ve çevresinde Türkmenler Rusların esareti sırasında Hamidi'ye Alaylarının baskını ve kıyımını görmedikleri için etnik nitelikleri ile anılırlar (Kırzioğlu, 1878-1918).

Kars ve Kağızman Yöresi Türkmenleri

Kars yöresinde 28, Ardahan yöresinde 21 pare köy halkı “Türkmen” adı ile anılırlar. Yörede Türkmen denilince akla “Alevi” gelir. Bu yöre Alevileri, Türkçeden başka dil kullanmadıkları gibi büyük çoğunluğu Garip Musa Ocağı'nın bendeleridirler. Bugün bu köyler, güneyden gelen Sünni aşiretlerin köylerini istila etmesiyle, yerlerini yok pahasına satarak batı illere göçmüşlerdir. Asbuğa köyü de bu kayıplar arasındadır. Batı illerinde ise dedeler yaşadıkları değerlerin bilincinde olmadıkları için kimliklerini saklayarak asimile olmuştur. Kars yöresinde, Türkmen dendiği zaman Alevi akla gelir. Hâlbuki batıda Sünni olan Türkmenlerin de varlığının bilincinde olmadıkları için kimliklerini saklamışlardır. Daha sonra bu değerleri kaybettiklerinin farkında olanlar, köyüne hasretle yönelenler “Ben köyümü özledim (Özkedim)” mısralı şiirler yazarak avunmuş, kaybettiklerine de üzölmüşlerdir.

Kağızman'ın Kömürlü Köylü, Seyyid (Kocasaçlı) Resul Evlatlarından Öğretmen Turgut Bozkurt “Kömürlü Köyüme” adlı uzunca yazdığı destanında:

“Çiçekli çimenli ey güzel köyüm/ Sararmış gazele döndüğün duydum
Sümbüllü yavşanlı nergisli elin/ Zalimin zulmümün olduğun duydum ...
Gülizar'a sordum köyüm nicedir /Sorma Hocam gündüzümüz gecedir
Bu dert bizi öldürmezde kocatır/ Herkesin tarumar olduğun duydum.” demektedir.

Bu yakarıшта Öğretmen Turgut, yalnız kendi köyünün değil bütün Türkmen köylerinin acılı durumunu dile getirmektedir.³

Kars Türkmenleri Divriği'den geldiklerini ve yalnız olmadıklarını, çevredeki köylerin de Türkmen kökenli Alevi olduğunu; ayrıca Divriği yöresindeki Yağbasan, Karaçayır, Dölbentli, Akpınar, Tiğnis, Ağyar gibi birçok köy adlarını Kars yöresinde yerleştikleri köylere vermiş olduklarını bildirirler. Zaten kendilerinin yaşayışlarından Sivas - Divriği yöresinden geldiklerini ifade ederler. Ayrıca asıl geldikleri yerin Horasan olduğunu ve geleneklerini soyca muhafaza ettikleri görölmektedir.

İstanbul'da bu köylüler “Kars Türkmen Köyleri” adı ile dernek kurmayı amaçlamışlardır. Kurucular “Türkmen adı olmasın Aleviliğimiz deşifre olur” düşüncesiyle yanlış olduğunu düşündüğü bir hassasiyet geliştirmişlerdir. Bu şahıslar, Türkmen kelimesini yalnız Alevilerin kullandıklarını sandıkları için böyle bir düşünce içerisinde olmuşlardır. Hâlbuki Türkiye'de Sünni Türkmen de vardır. Farkında olmadan kimliklerini sakladıkları için asimile olmaya aday olmuşlardır (Neşri Tarihi: 153-155).

Yakın zamana kadar Kars Türkmenleri inançsal ve töresel yapılarını olduğu gibi korumaktaydılar. Özellikle Ardahan'ın Hanak ve Damal ilçelerindeki Türkmenler Maraş Altı, Boz, Ulus Türkmenleri için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu yörede 21 pare köyde yaşayan Alevi Türkmenler kılık kıyafetleriyle eskiyi yaşatmaktadırlar. Bu kıyafetleri Damallı bir hanım "Damal Bebekleri" adı ile üreterek tanıtmıştır. Bu Türkmenler İstanbul Türkçesine uygun bir ağızla konuşmaktadırlar.

Kars Türkmenlerinin büyük çoğunluğu tahminen 100-150 yıl önce Divriği yöresinden Osmanlı Devletinin güvenlik amacı ile şahlık yöresine gönderdikleri Türkmenlerdir. Kars'ın Selim, Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde çeşitli köylere yerleşmişlerdir. Bu insanların sözlü kültür içinde İran - Horasan'dan daha dün gelmiş gibi menkıbeleşen yaşantılarını anlata anlata diri tuttukları görülmektedir. Bu bölgedeki Türkmenler Önceleri Divriği'de konaklayıp daha sonra Kars'a gelişleri ve hangi yerlerde yerleşmek için ortam aradıklarını, meclislerinde menkıbeleşerek anlatmışlardır.

Ardahan Türkmenlerinin bir kısmı Divriği'den gelerek Damal'a bir kısmı da Hanak köylerine yerleşmişlerdir. Bu Türkmenlerin büyük çoğunluğu Maraş yöresinden gelen, Boz-Ulus Türkmenleridir. Etnik yapılarını koruyarak asimile olmadan İslamiyet içindeki yerlerini korumayı başaramışlardır. Bu durum kendilerine liderlik eden ve yol gösteren dedeler sayesinde olmuştur.

Kars ve Ardahan Türkmenlerinin Etnik Yapıları

Kars ve Ardahan Türkmenlerinin ağız özellikleri, törelerine uygun giyim-kuşamları, düğün-dernek yaşantıları, komşuları olan Sünni Kars yerli köylülerinden farklı değildir.

Türkmenler, Çaldıran Savaşı öncesi ve sonrasında daima tedirgin olmuşlar ya kendi içlerine çekilerek kapalı bir yapıda yaşamışlar ya da Yavuz'un ordusu buradan geçerken etkisizleştirilmişlerdir (Kırzioğlu, 1964). Bu kaçgöç, uzun zaman sürmüştür. Divriği yöresinde yaşayan bu insanlar, Osmanlı Derebeyi ocaklarından Köse Paşa Hanedanlığı Anadolu tipi bir derebeyliktir. Tımar düzeninin yıkılması sürecinde, malikâneler edinerek güçlenen ayanlar, toprak ağası niteliği kazanarak dirlik sahiplerinin nüfuzunu yüklenerek değişik bir kimlikle ortaya çıkmışlar, idari ve mâli denetimi ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Osmanlıların acizliği karşısında herkes kendi gücüne dayanarak hüküm yürütmüştür. Devlet bunların önünü almak için fahiş rüşvetler karşılığında bu derebeylerine rütbelere vermiş; onlar da elde ettikleri üstünlükle Divriği yöresi toprağına ve insanına hükmetmeye başlamıştır. Halk ise bu tür sonradan görme soyluları eşraftan saymış ve kabullenmiştir. 1750 yılından itibaren Osmanlı Devleti bu derebeylerine mücadele siyaseti gütmeye başlamıştır (Sakaoğlu, 1984: 118).

Karşılıklı düşmanlıklar, kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Mazlum ve masum şehirli ve köylü halk yığınları bu berbat ortamda zulüm ve baskı altında yaşamaya başlamıştır. Halk ise o günün şartları içinde başının çaresine bakmıştır. Ya teslim olup bu sömürü sisteminin bir parçası olmuşlar ya da Sivas ile Malatya yöresinden göçerek yerleşme alanları aramışlardır.

Kars ve Pasin yöresinin Türk Birliğine girmesiyle “Şahlık” bölgesini güçlendirmek için Ocaklı Alevi Türkmenlerin göçmeleri teşvik edilmiştir. Osmanlı arşivlerindeki resmi kayıtlar ve Erzurum Vilayeti Tahrir defterleri bu oluşumu doğrulamaktadır (Kırzioğlu, 1964: 516).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Seyyid Garip Musalı, Ağagiller Divriği'nin Alan Kariye'sinden Sarıkamış'ın Asbuğa köyüne göçmüştür.⁴

Kars Türkmenleri Kars yerli köylüleri gibi “gelirim, gidirim” ağız özellikleriyle konuşurlar. Ardahan Türkmenleri ise İstanbul Türkçesine yakın “geliyorum–gidiyorum.” şeklinde konuşurlar. Bunların hemen hepsi Sivas ve Malatya'daki Alevi-Bektaşî ocaklarına bağlılardır. Federe ve konfedere yapılanma içinde birbirlerinden el alarak pirlük ve rehberlik bağları oluşturmuşlardır. O yöredeki din uluları Sarıkamış'ın Asbuğa köyünde oturur ve “Erdoğan” soyadını taşırlar. Bugün de Asbuğa Köyü “Azızağa Türbesi” halk tarafından ziyaret edilen bir költ yeridir.

Kurulan dernek desteğiyle, Güneş Tekke'deki Türbe Selçuklu stilince onarılmış bir cem evi ve kurban kesme yerleri yapılmıştır. Her yıl belirli yaz aylarında dernekçe düzenlenen anma gününde bu türbeye ziyaretler yapıp, kurbanlar kesilmektedir.

Kars ve Ardahan Türkmenlerine dedelik ve rehberlik yapan Garip Musalı Ocağı'nın Divriği Güneş Tekkesi'nin benzerini Asbuğa köyünde kurmaları ilginçtir. Ehlibeyt'in yedincisi İmam Musa Kazım'ın kırkıncı göbekten evlatları olduğuna dair ellerinde fermanlar vardır ve aynı zamanda Nakib-ül Eşraf defterlerinde kayıtlar vardır.

Emevi baskısı ve zulmüne dayanamayan bu imamlar, sürgün edilen Araplarla birlikte Horasan bölgesine Türklerin arasına karışarak, zamanla da asimile olarak Türkleşmişlerdir. Moğol baskısı ve kıyımına dayanamayan Türklerle birlikte Anadolu'ya göçmüşlerdir. Anadolu'da bu Türkmenler, Alevi öğretisini toplumla bütünleştiren Hacı Bektaş Veli, Ahi Evren, Yunus Emre gibi ulu önderlerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu kimseler İslamı yaymakla kalmamışlar aynı zamanda Müslümanlığı töreselliklerine yansıtmışlardır. İşte Araplaşan Türkle Aleviliği kabul eden Müslüman arasındaki fark budur. Tamamen töre yadırgaması ve çatışmasıdır. Yani Alevilik töresel yaşayışı da beraberinde getirmiş ve Arap milliyetçiliğinin karşısında “Türk - Müslümanlığı”nı ortaya çıkarmıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin kardeşi Menteş'in oğlu Musa, babadan yetim kaldığı için önceleri Hacı Bektaş Dergâh'ında yetiştirilmiş ve on birinci postta yer almış, daha sonra “On İki Hizmet”ten sofracı olarak görev yapmıştır. Onu takip eden evlatları Balım Sultan'dan itibaren tarikat usulüne göre çile çekerek “Karakazan” kaynakarak halifelik makamına erişmişlerdir. Divriği'nin Alan Köyü'nden göçerek Sarıkamış'ın Asbuğa Köyü'ne yerleşen Abdülaziz Ağa'ya Hilafetname verildiği gibi oğlu İsmail Hakki Halife'ye de 1897 yılında Hilafetname verilerek halifelik mertebesine erişmişlerdir.

Ellerinde Osmanlı Sultanlarından verilme temlikname ve fermanları vardır. Bu soydan gelenlerin torunları topluma hizmette geri kalmamışlardır. Pirzadelerden Fahrettin Bey Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyetinin ilk kurucusu olmuş, dışişleri nazırı iken mücadelesini Kazım Karabekir ile birlikte sürdürmüş ve Kars'ın alınarak Türkiye'ye iltihakı ile Kars'ın ilk valisi ve Kars Milletvekili olarak I. dönemde yer almış ve hizmet etmiştir.

Aynı ailelerin, Asbuğa'lı Ağagillerden İsmail Hakkı Halife torununu, Süleyman Erdoğan oğlu Opr. Dr. Hasan Erdoğan, 1954-1957, 1957-1960 ve 1961-1965 dönemlerinde Kars Milletvekili, A.Haydar Erdoğan da İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. Diğer kardeşleri de avukat, doktor, eğitimci, müfettiş, öğretim görevlisi, veterinerdir. Orman mühendisliği gibi görevleri sürdüren ocaklılar çoktur. Ağagillerden İsmail Ağa'nın oğlu Feyzullah Efendi bilge kişiliği ile de çevre halkı tarafından bilinen son postnişindir. Süleyman Ağa dede nasihati olarak "Artık Atatürk dönemi feraset dönemidir" diyerek "Talibine hu diyeceğine öküzüne hü de" dede nasihatini tutarak rehberlik yapmış ve altı oğluna da yüksek tahsil yaptırmıştır.

Kars Türkmenleri

Kars Türkmenleri Sarıkamış, Selim, Kağızman içleri ile Kars merkezinde iki köyde yaşarlarken gönülsüz olarak Sarıkamış yöresinden alınarak Erzurum'a bağlı Şenkaya İlçe'sinin Vartanıt, Körkücü, Kevenk, Zuvart, Mişek, Armişen, Kahnız Köylerine yerleştirilen Garip Musalıdır. Çalkantılı dönemlerde (1828) ilk Moskaf istilasından önce "Taht düzü" denilen Soğanlı-Yahniler arası ovalarda yaşayan Türkmen köyleri, Kağızman - Pasin bölgesinde çoğunlukta idi. 1828 ile 1878 arası felaketleri sonucu kaçıp göçmeler çoğaldı. Çoğu Sivas, Tokat, Amasya illerine dağıldı. Kalanlar, Fahrettin Erdoğan'ın aracılığı ile Kars Merkez ve Selim köylerine yerleştirildi (Erdoğan, 2007:255). Bu Türkmen köylerinde oturanların boy - oymak ve tarikat adlarını sıralayacak olursak: Erikli, Çepni (Çetmi)⁵, Zahuranlı, Samıtlı, Dünbüllü, İğdir⁶, Tozanlı, Çürüklü, Çarıklı/Çekerekli (*Kaşkarlı Mahmut'un 900 yıl önce "Çarukluğu" dediği Türk Uruğudan*) bugün Zazaca konuşmaktadırlar. Sarıkamış'a bağlı Aşağı Salut, Selim'e bağlı Lal Oğlu köyleri, Göle İlçesine bağlı Gülistan ve Gundik köyleri, Avşar boyu 24 Oğuz boyundandır. Kars yöresinde Hoçivan yöresinde yaşayan Avşarlar, Sünnileştikleri gibi Kürtleşmişlerdir. Yakından tanıdığım ve üniversitedeki arkadaşlarından Asım Avşar'a sorduğumda diğer aşiretlerle çayır tarla zamanı kavga ettiklerinde "Türk'ten dönme" diye hakaret ettiklerini söylemişlerdi. Karkınlı, Badıllı "Beydili" 24 Oğuz boyundandır. Kureşanlı, Tatar hanlı boylarından olanlar da mevcuttur (Atalay, 1939 - 1941).

Asbuğa köyünde Ağagillerin Begdili Boyuna mensup olduğu ihtimali var. Çünkü sahip olduğumuz tarladan birinin adı "Badıloğlu" dur. Nitekim Garip Musalı Ağagillerin bu bilgileri sözlü kültür içinde yaşatırken, Begdili boyundan geldikleri şifresini şöyle çözüyoruz: Ağabeyim Hasan Erdoğan'a Ankara'da İzzet Doğan adlı bir bayana telefonda şu bilgiyi veriyor: "Kars'ın Asbuğa köyünde İsmail Ağa, Süleyman Ağa ve dedemin babası Yusuf Ağa (bunlar amca çocukları imiş) varmış ve bunlara Badıloğulları denirmiş." Bazı nedenlerle köyü terk etmişler. Daha sonra da Erzurum yöresinden gelerek bazı kimselerle görüşüyorlarmış. Mevcut arazilerini İsmail Ağalar kendilerine vermek istemişse de gelip almamışlardır.

Ocak ve Tarikatları

Garip Musalı, Hıdır Abdallı, Şeyhahmetler, Pirsultanlı, Avuçanlı (Ağu içenli), Zeynelabidinli, Dede-Karkınlı (Karkhunlu), Seyyid Resul Baba (Kocaşaçlı), Veysel Karanili, Güvenç Abdallı, Öksüzler ocaklarını sayabiliyoruz.

Köyler

Sarıkamış'ta: Asbuğa (Bey dili), Aşağı Salut (Çerüklü, Zaza), Boyalı (Çepni), Selim İlçe'sine bağlı: Akyar, Akpınar, (Aşağı) Ali Sofu, Aşağı Kotanlı ve Yukarı Kotanlı, Cavlak, Dölbentli, İğdır, Karaçayır, Karnagaz, Katranlı, Tiknis, Mollamustafa, Göl'e bağlı Yenice köyleri, Divriği yöresi bir kısmı da Kağızman Aras sağındaki Direpenek Köy'ünden 1920 yılından sonra Selim Ovasına Fahrettin Erdoğan'ın önerisi ve telkini ile gelen Türkmenlerdir. Selim'e bağlı Aşağı Salıt, Laloğlu, Göl'de Gundik ve Gülistan köylüleri Bingöl Hınıs ve Varto'dan gelen Çerek Zazalarından göçerek gelmişlerdir. Oluklu Köyünde Dervişli denen Türkmenlerdir. Sipkor, Supanazat, Tozluca köylüleri Zahuranlı çoktur. Kars Merkeze bağlı Karacören, Hacıhalil köylüleri Kağızman'ın Böcüklü, Kömürlü, Paslı, Purut ve Yalnızagaç ve Çilehane köylerinden gelip yerleşen Türkmenlerdir (Erdoğan, 2007:255).

1960 yılından sonra bu köylerin çoğunun isimleri değişmiştir. Kars Merkez'e bağlı Karacören ile Hacıhalil köylerinin dışında bütün köyler bozulmuştur. Önceleri bu köylere Posof'un yerli Sünni Türkleri gelip yerleşmişti. Sünni Türklerle Türkmenler geçinip giderlerken bu sefer, bu köylülerin bir kısmı yok pahasına İğdır İlçesi köylerinden gelen Şafii mezhepli insanlara satılınca huzursuzluk artmış, bu aşiretler diğer köylüleri de kaçırmak için her türlü anarşiyi köylere sokmuştur. Çayır tarla dinlemeden zorbalığa maruz kalan bu insanlar topraklarını yok pahasına satıp veya bırakıp İzmir gibi büyük şehirlere göçmüşlerdir. Posof'tan gelen yerli halk da kalmamıştır. Çoğu çok perişan olarak yokluk içinde kalmışlar ve geri dönüş özlemi ile mutsuz olmuşlardır (Erdoğan, 2007:255).

Asbuğa köyü de bu durumdadır. Köyün arazisinin dörtte üçü durduğu hâlde 35 hanelik köyde bir iki aile kalmıştır. Babadan kalan arazilerimiz bu istilacı insanlara ya kiraya verilmekte veya boş durmaktadır. Araziler yok pahasına yeni köylülerce satın alınmaktadır. Diğer köylerde olduğu gibi Asbuğalıyım diyerek köyünü görmeyen, doğma büyüme İzmirli gençlerimiz mevcuttur.

Ardahan Türkmenleri

Kür solunda ve Ardahan'ın kuzeyindeki "Meşe-Ardahan" denilen yörede Ardahan'ın il olması ile eski ilçelerden Hanak ve yeni ilçelerden de Damal köylerinde oturan birçok Türkmen vardır. Posof ile Ardahan arasında yer alan Ilgar Dağı eteklerinde yaşarlar. Dilleri Fırat doğusunda hiç görülmeyen "geliyorum-gidiyorum" şeklindedir. "-yor" ekini kullanarak duru Türkçe ile Meşe-Ardahan Türkmenleri atalarının "Maraş-altından" buralara "Gurculuk" (Atabek çağı) zamanında geldiklerini söylerler. Gerçekten de bunlar, Akkoyunlular'ın güç kaynağı "Boz-Ulus" adlı ulu Türkmen Uruğu'nun "Maraş-Türkmanı" da denilen "Dulkadirli" boyundan gelmedirler. Tandır kullanmaya alışık değillerdir. Ekmeklerini sacda pişirirler. Göçerliklerini öne çıkarıp yaz gelince çoluk çocuk yaylalara çıkarlar. Köyler ıssız bir biçimde, bekçi ile kalır. Ekicilikleri iyi değildir. Ektikleri arpa ve buğday kışa dahi kalır. Şimdi ise ekmeklik un ihtiyacını satın alarak karşılarlar. Büyük ve küçükbaş hayvan beslerler. Geçmiş tarihlerde sürülerinin Çıldır ve Canbaz çukurundaki derebeylerince yapılan baskınla ele

geçirildiği tarihi kaynaklarda yer alır. İşte bunlar “Ulus-Türkmeni” veya “Meşe-Ardahan Türkmenleri”dir.

1472 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan’ın Ahıska seferi sırasında bu uruğu Maraş-Altından kaldırarak buralara sınır koruyucusu olarak yerleştirilmiş oldukları sanılmaktadır.⁷

Boy-Oymak-Tire: Erzede (Erzade), Fayatlı (24 Oğuz’dan Bayatlı Boyu), Gündaşlı/Gündeşli (Dulkadurlu Ulus’taki 24 boydan biri), Tekeli (Antalya /Teke bölgesinden 1403 de Timur’un Azerbaycan’a sürdüğü ve daha sonra da Akkoyunları yıkıp, 1501’de Tebriz’de Şah-İsmail’i tahta oturtan yani Türkman Boyundan “Tekelü”lerin bir kısmı Çepni, Geygelli (Abdal Türkmanlar) Çelepler, Köseler, Kalenderiler, Göğçeli, Babagagibi soy adları geçmektedir (İnan, 1954: 97).

Ocak-Tarikat: Bekdeşi/Bektaşî olanlar Garip Musa Ocağı’na bağlı olan köyler: Saskara, Piklop, Kerkedan, Virana, Nakala, Aşağı ve Yukarı Gündeş ile Seyitveren (Seyitören) köyleridir. Diğer Türkmenler Hüseyini, Haydari kolundan gelen ocaklara bağlıdır ve dedeleri Maraş yöresinden gelir. Bektaşî olanlar Hacı Bektaş Dergahı’na bağlı olan ocaklardır. Cemlerde pençe-i Ali aba ile yani talibin sırtını pençe ile Hüseyini ve Haydari olan dedeler ise talibin sırtını “erkân”la sıvazlarlar. Bu işlemler “Görgü Cemi” sırasında yapılır. “Erkan” dediğimiz de Oğuzların cem ayinlerinde Şaman’ın kullandığı kutsal asadır. Bu Türkmenler Erkânın cennetten çıktığına inanarak kutsal sayarlar. Erkan’ın Cebrail aracılığı ile Hz. Fatma’ya hediye olarak gönderildiğine dair inançların Horasan’dan Anadolu’ya taşınmışlar ve törelerince de yaşatılmaktadırlar (Ögel, 1984).

Kür başında Küçük - Ardahan diye sayılan Göle ilçesine bağlı Gundik ve Gülistan köyleri Çerek/Zazalarıdır. Kars Yöresindeki ocaklılarla ilişkilidirler.

Köyler: İsimlerinin çoğu yabancı menşeli olduğu için köy isimlerinin birçoğu değişmiştir. Hanak İlçesine bağlı olanlar: Çat, Çimliçayır, Danedan, Fayatlı, Kerkedan, Piklop, Sascarave, Virananakala köyleridir. Damal İlçesine bağlı olanlar: Aşağı Damal, Orta Damal, Damal merkezi Yukarı Damal olarak geçerken şimdi ilçe merkezi olmuştur. Aşağı Gündeş, Yukarı Gündeş, Çikora, Kirpeşen, Dereköy, Tepe Köy, Erzede Köy, Kalender-Deresi, Sors, Seyitören, Samutkey olmak üzere 21 pare köydür. Bu köylerde büyük şehirlere göç olmuşsa da yabancı girmemiş ve sosyal yapılarını sürdürmektedirler. Ancak şehirleşme sürecinde kılık ve kıyafetlerinde şehirliye özentisi Damal merkezinde başlamıştır. Kars Türkmenleri gibi kaçgöç olmamıştır.

Kars ve Ardahan Türkmenlerinin nüfusu 1960’larda 25000’in üzerinde iken bugün çok azalmıştır. Ardahan’da ise göçler olmuşsa da durumunu muhafaza etmektedir.

Kars Türkmenleri, 1963⁸ yılında Kars’ta ilk defa gerçekleştirilen Selçuklu sultanı Alpaslan’ın Kars’ı fethedişinin 900. yılı kutlamaları esnasında tarih öğretmeni Kutluay Erdoğan’ın (Garip Musa Ocaklı) başkanlığında, 16 Ağustos’ta dini ritüelleri olan “Bektaşî-Semahları”nı kadınlı erkekli dönmeleri için hazırlıklar yapılmıştır. Kars’ın Akyar Köylüleri Âşık Dursun Cevlani eşliğinde çalışarak Kars’ta bu gösterileri sunmuştur. Türk-Şaman

inançlarına dayalı bu semahların yaşayan örneğini Kars'ta bu mutlu günde sunmaları büyük heyecan yaratmıştır. Türkmenlerdeki bu uyanış ve "sıhrilikten dönüş" milli birlik ve bütünlüğümüz için çok uğurlu bir başlangıçtır. Alpaslan ile Hacı Bektaş Veli'nin ruhları şad olsun.

Şehirleşme Sürecinde Kars Türkmenlerinin Son Durumları

Kars Türkmenleri Atatürk'ten sonra kurulan hükümetlerin azizliğine uğramıştır. Yanlış ve bilinçsizce uygulanan köy ile şehir arasındaki farklılaşmalar, özellikle Doğu Anadolu köyleri yolsuz, ışısız ve teknik tarımdan uzak kendi başına bırakılmıştır. Bir tarafta modern görünüşlü yapılanmalar diğer tarafta taş devrinden kalma yapılanma içinde bu farklılıklar kendini göstermiştir. Bu dönemlerde Kars Türkmenlerinin oturdukları evler, çamur harçlı, taş duvarlı, toprak evlerdi. Bu ilkelik asırlar öncesinden günümüze kalan ev tipiydi ve her türlü modernleşmekden uzaktı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşıyordu. Daha sonraları iletişim araçları gelişti, köylere telefon ve elektrik girdi, tarıma dayalı araç-gereç ile toprağı besleyen yan girdiler artınca, köylü ektiğinin karşılığını alamaz oldu. Köyler boşaldı. Artık İzmir, Ankara ve İstanbul gibi şehirlerin varoşları, uzak dere yatakları, çöplük başları yeni iskân mekanı oldu. Kentler köyleşti, geldikleri yörenin adında mahalleler oluştu. Satın aldıkları arsalar hazine arazisini sahiplenmiş arazi mafyasının elindeydi. Aldıkları arsalar gece kondu yaparak ne zaman yıkılacak korkusu ile sığıntı oldular. Bu birikimler nedeniyle şehirlerin banliyölerinde önemli oy potansiyeline sahip oldular. Bu güçten faydalanmak isteyen çıkarıcı takımlar iş taleplerini hep çıkarları doğrultusunda kullandılar. Gecekonduların yıkılmayacağına söz verip seçim sonrasında ev yıktıranlar, bu kitlelerin gözlerinin yaşına bakmadılar.

Bu durumda ister Alevi ister Sünni olsun, insanlar şaşkınlık içinde köyle şehir arasında bocalama durumu içerisinde kaldılar. Bu göç hareketi sonucunda mahalle aralarında camiler inşa edilirken, aleviler de cem evleri yapmaya başladılar. Cem evi yapmak önemli değildi. Bu ibadethanelerin içini dolduracak dedelere de ihtiyaç vardı. Dedeler köy hayatında, kapalı yapıda topluma hizmet vermekteydiler. Göç sonrasında bu topluluklar daha serbest bir yapıya bürününce dedeler yetersiz kaldı. İletişim çağında, çalışarak okuyan ve meslek sahibi olan gençler, olaylar ve değişik fraksiyonlar karşısında, çeşitli çıkar gruplarına alet oldular. Çıkarları uğruna bu insanları istismar eden sahte dedeler türediği gibi değişik dernekler, vakıflar da türedi. Avrupa'ya gidenler de aynı şekilde çıkarları doğrultusunda Alevi meclisinin temsilcisi, sözcüsü olarak medyada boy gösterdiler.

Kars Türkmenleri de yaşadıkları değerleri farkında olmadan kaybettiler. Batı illerinde dedeler yaşadıkları değerlerin bilincinde olmadıkları için kimliklerini sakladılar. Mahalle baskısı nedeniyle büyük şehirlerde kimliklerini saklayarak Sünni gibi yaşantılarını sürdürdüler ve asimile oldular. Kendi değerlerini kaybettiklerinin farkında olanlar hasretle köylerine yöneldiler. İnternet aracılığı ile köylerinin adına siteler oluşturup, şiirlerle özlemlerini gidermeye çalıştılar (Ersöz, 1977: 361). Bunlar içerisinde ciddi düzeyde yoksulluk çeken insanlar da mevcuttur.

Göç dinamizmi içerisinde bulunan bu fakir halk kitleleri, köylerindeki arazilerini yok pahasına sattı ve terk etti. Köyünden şehre geldiğinde kendisine iş olarak beden gücü işçiliğini buldu. Kendisine “Ne iş yaparsın?” şeklinde bir soru sorulduğunda boynu bükük halde cevabı “Her işi” oldu. Bu insanlar en kötü şartlarda çalıştırıldı. En iyi bulunduğu iş odacılık ile kapıcılıktı. Bu şartlarda çalışırken hanımının evde oturması olamazdı, o da ev işlerine temizliğe gitmeye başladı. Köyünde, işinin efendisi olan erkek, işçi; evinin hanımı olan kadın da şehirde hizmetçi, oldu. Bu insanların çocukları da yoksulluk içinde büyüdü. Bu çocuklar canının çektiğini yiyemediği ve giyemediği gibi çocukluğunu da yaşayamadı. Yazın çalışıp harçlığını kazanırken kışın okullarına devam etti. Kars merkezde Hacı Halil ile Karacören Köyleri kaldı. Bu köyün de arazisi istimlak edilerek havaalanı vb. iskâna açıldı. Şehir içinde kalanlar da çok az diyebilirim. Köyler, adları ile öksüz kaldı. Kimi isimler de Türkçeleştirildi. Birlik beraberlik gereksinimi hisseden ve İzmir’de yaşayan Asbuğalılar İnternette siteler de oluşturmuşlardır⁹. Bilgi zenginliğim ile bu topluma mensup biri olarak kanayan yaraya dokunmaktayım.

KIRK YILLIK RUS ESARETİNE KARŞI MÜCADELE EDEN KARS TÜRK VE TÜRKMENLERİ

1-1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı (93 Savaşı) ve Ayastefenos Antlaşması

1877-78 Osmanlı - Rus Savaş'ında Kars ve çevresini kaybettik. Savaş sonunda, 3 Mart 1878'de Rusların dikte ettirdiği Ayastefenos Antlaşmasına göre savaş tazminatı olarak 11 milyon ruble borca karşı Kars, Ardahan ve Batum İlleri Ruslara (satıldı) verildi. Soğanlı Dağı sınır oldu. Bu üç ilimizde 36 bin metrekairelik alanda 700 bin kişi yaşarken nüfusu ile birlikte Ruslara teslim edildi. Çarlık Rusya'sı terk edilen yerlerin ahalisinin üç yıl içinde başka yerlere göçebileceklerini, göçmeyenlerin ise Rus Tebaası'na geçmiş olacaklarını tebliğ etti (Kırzioğlu, 1958: 46).

2- Göçler ve Destanlaşan Hayatları

Ruslar Türk halkını göçe zorlamakta, kimisinin toprağını satın almak için pazarlıklar yapmakta idi. Terk edilen yol boylarına Rum, Ermeni ve Malakan gibi Hıristiyan inançlı insanları yerleştirdiler. Bu durum da Türk halkının Kars merkezinde 24 bin kişi iken, 1886 yılında 3200 kişiye düşmesine neden oldu. Göçenlerin büyük çoğunluğu Sivas, Tokat, Çorum gibi illere gerçekleşti. Gidenlerin üzüntü ve ağıtları halk âşıklarının dizelerine yansıtıldı (Kırzioğlu, 1958: 46).

Moskof propagandalarına karşı da ozanlar, koçaklamalarla etkin oldular. Bunlardan Garib Usta bir dörtlüğünde şunları dile getirir:

Çokta at oynatma ey dini batıl / Dayan ki üstüne Al-Osman gelir
Yerinden oynayıp bütün Anadol / Bir yandan da kalkmış Hamid Han gelir.

Garip Usta'nın devam eden bu haykırışı savaşın 24 Nisan 1877 Salı günü başladığı sıradadır. Rusların bu baskın ve tecavüzleri sırasında Çıldırlı Aşık Şenlik'in söyleyip yazdığı

şiiir o çevreye gönderilen “Kars Gönüllü Atlıları” tarafından marş gibi söylenmiştir.

Ehli-İslam işitsin bilsin / Can sağ iken yurt vermeniz düşmana
İsterse Uruset ne ki var gelsin / Can sağ iken yurt vermeniz düşmana
Şenlik ne dursun atları binsin / Sıyra kılıç düşman üstüne dönün
Artacaktır şanı bu Al- Osman'ın / Can sağiren yurt vermeniz düşmana (Kırzioğlu, 1958: 46)

Çıldır-Ardahan Kavgası; Çıldır Aşık Şenlik, bu düşüş felaketini, hainleri de anarak destanlaştırdı (Kırzioğlu, 1958):

Tarih Bin iki yüz Doksanüç'ünde / Dinle beğim gör ki nasıl iş oldu.
Münafık olanlar murada yetti / Müminler ağlayıp gözü yaş oldu.

Aşık Şenlik'in “93 Kars Koçaklaması” anma günlerinde söylenmiş ve Kars'ta temsillere konu olarak yer almıştır.¹⁰ Bu koçaklamaları çoğaltabiliriz. Savaşacak Mehmetçiği yüreklendirmek için ozanlar geleneksel yapıyı yansıtmışlardır. Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında da ozanlar, dervişler ordunun önüne düşerek onlara moral verdikleri gibi bir avuç müritleriyle birlikte gaza yaparak kaleler fethetmişlerdir. 93 Savaşında Kars'a gelen Avşar Türkmenlerinden erlerimizin anaları, bacıları ağızında koşulan türküler çok ilginçtir.

93 savaşında Kars'taki erler üzerine bir Avşar türküsü:

Avşar'da uşak kalmadı/ Redif gitti sürüyünen
Hep yıkıldı büyük evler/ Koca kaldı karıyanan
Kars'a kavga kuruluyor/ Uşak ora deriliyor.
Mızıkalar vuruluyor / Tiranpetlen boruyunan
Uşaklar, tabya kazar / Onbaşı neferi dizer
İnşallah Moskof'u bozar/ Peygamber'in boruyunan.

Bu koçaklamalar halkın ve askerinin moralini yüksek tutmuştur. Bu savaşlar adına Kağızman'ın, Ardahan'ın, Çıldır'ın alınışı nedeniyle halk ozanlarınca ağıtlar yakılır. Bu yakarışlardan birer mısra bildireceğim:

Kağızman için: (Âşık Esmeni)

Asker geldi Devebüke döküldü/ Nice koçyiğitin beli büküldü.
Öndekiler ruhsat aldı çekildi, / Hicret eder ulus,elin Kağızman.

Ardahan için: (Âşık Hakkı)

Karalı yazılmış bahtın ezeli / Çıktın elden gonca-dehan Ardahan.
Kafkaz, Petro, Moskov gibi yüz eli/ Binden değer serv-i revan Ardahan
Bütün ehl-i İslam kara bağladı/ Melekler yas tuttu cihan ağladı
Hakkı bu hale çok bağrın dağladı/ Hak ede felahı ferman Ardahan.

93 Savaşında Batum'un Ardahan'ın ve Kars'ın düşüşü ve Batum'un dayanışması Mahmut adlı bir halk şairinin destanlaşan dizelerinde ele alınır ayrıca bu üç ilin, on bir bin ruble savaş tazminatı olarak Ruslara satıldığını da açıklar.

Şirin A (Selim İlçesi'nin) Âşık Celil:
Bıraktık yurdu yuvayı
Muhacir olduk hayai
Düşmanlan kaldık davayı
Yolumuz taşdır efendim (Kırzioğlu, 1958: 57).

Bu kötü ortamda Divriği - Alan köylüleri, göçler sırasında çektikleri sıkıntıları bildiklerinden göçmeye karşıydılar. Göç etmenin zorluğu aile yapısına bakın nasıl yansımıştır:

Karasu'dan aşar oldu yolumuz
Gider olduk görünmüyor önümüz
Amucam uşağı kaldı yalınız
Yetiş Garip Musa sen imdat eyle (Sakaoğlu, 1989: 61).

Ruslar ise kalan esir Türkleri asimile etmek için öncelikle medreseleri ve Kağızman'daki Rüştüye'yi kapattılar. Kars'ta geniş caddeler açarak cami, medrese, türbe ve şehitlikleri ve mezarlıkları yıkıp tahrip ettiler. Türk mallarına imar yasağı getirerek yapı yaptırmadılar. Türkiye'den gelen, Ermeni ve Rumları askere aldıkları hâlde Türklerin benliğini hiçe indirmek için askere almadılar. Vergi almadıkları gibi okutmayıp cahil bırakma siyasetini güttüler. Cahil bırakılmak istenen halk bunun farkında değildi. Zulüm ve baskıyı ise daha çok Ermeni ve Rumlardan gördüklerini büyüklerimizden duymuşuzdur (Kırzioğlu, 1958: 2-20).

3- Bu Kara Günlerde İsmail Hakkı Halife'nin Etkinliği

Fahrettin Bey'in misyonu amcası ve kayınpederi İsmail Hakkı Halife'nin attığı temel üzerine kuruludur. Çünkü İsmail Ağa 1878-1895 esaret yılları arasında Kars'ta önderlik ederek mücadelesini sürdürürken, mezalime karşı topluma sahip olmuştur. Bu topluluklar 1800'lü yıllarda Osmanlıların doğuya "Şahlık bölgesine" gönderilen ocaklılardır. Bu ocakların görevi Dede ve Halife olarak milli bütünlüğü sağlamaktır. Garip Musa Ocağı ile birlikte bu görevi üstlenen ocaklar da vardır. Örneğin: Anne dedem, Koca Saçlı Resul Baba ocağı gibi (Molla Haso dede, Kömürlü Köyü). Bu ocaklar o zaman Osmanlı'nın doğuda güvencesi olmuşlardır. İşte Aziz Ağa Rus istilasından önce nasıl toplumu korumuşsa, İsmail Hakkı Halife de Rus mezalimine karşı toplumun batıya göçünü önlemiş, cem cemaat yaparak eğitimlerine önem vererek onları asimile olmaktan kurtarmıştır. Kırk yıllık Rus esaretine karşı mücadelesini Kars'ın ileri gelen mücahitleri ile birlikte sürdürmüştür. 1895 yılında Fahrettin Bey'in, Sarıkamış'a gelişiyle İsmail Ağa'nın misyonunu üstlenmiş ve devam ettirmiştir.

Rus istilasına uğrayan Kars'ın kara günlerinde göçmeyip ve göçeceklere engel olan İsmail Hakkı Halife, Divriği'nin Alan Köyü'nden göçerek gelen Sarıkamış'ın Asbuğa Köyü'ne 1850 yıllarında yerleşen Abdülaziz Halife'nin oğludur. Garip Musa Ocağı'na mensup olarak topluma önderlik yapmış, bu kara günlerde, tekke görünümündeki evini fakir fukaraya açmış, Hadim'ül Fukara namını kullanmıştır.¹¹ Irk, mezhep farkı gütmeden hizmet etmiştir. İsmail Ağa'nın da içlerinde bulunduğu Kars müftüsü ve Kars ve Sarıkamış eşrafından ileri gelenler,

Paşa Sarayı'na gelerek Kars Muhafızı H. Hilmi Paşa'yı ziyaret etmiş; Müslüman halkın boşuna göçmemeleri gerektiğini çünkü yakın zamanda Kars'ın yine Türklerde kalacağını ifade etmişlerdir.

İsmail Ağa'nın girişimi, büyük göçün önüne geçmek, asırlardır buraları yurt edinen ecdadının mezarlarını ayaklar altına aldirmama girişimidir. Diknis Köy'ünden Murat oğlu Derviş Ali, Oluklu Köy'ünden Dizuzunoğlu İsmail Ağa, Karahamza Köy'ünden Yörükoğulları ve Poloşoğulları, Ardahan'dan Çıplakoğlu İsmail Ağa toplantılar yaparak göçme olayının önünü almak istemişlerdir. Etnik fark gözetmeksizin köy köy gezerek propaganda yapmışlardır. Halka göç etmeyiniz telkinini yapmışlardır. Harp tazminatı olarak alınan bu toprakların yirmi yıl sonra tekrar bize iade edebileceklerini duyurmuşlardır. "Vatan mukaddestir terk edilmez ve Türk'e yakışmaz" telkini ile halka moral kazandırdılar.

Yine bu şahıslar, Rusların yasaklamalarına karşılık, halka giderek cem cemaat toplantılarında, inançlarını ve etnik bağlarını diri tutmuşlardır. Kars, Ardahan ve Kağızman köylerinde hocalar ve öğretmenler tutarak halkın okur-yazar olmasını sağlamıştır. Din hizmetleri, her köyde yetişen bu mollalar aracılığı ile yürütülmüştür. Yakın zamana kadar bu insanlar topluma hizmet etmekteydiler. Asbuğa'daki evleri, bir tekke görünümünde ve herkesin ihtiyaçları için başvurdukları kapıydı. Din ahkâmına göre oruç tulup, namaz kılınmaktaydı. Ayrıca, Matem-i Muharrem ayında Kerbela şehitlerinin orucu tutularak anılırdı. Torunları da bu kapıya gelenlere aynı hizmeti verdikleri gibi siyasete girerken halka öncülük etmişlerdir (Erdoğan, 1954: 52-54). Büyükelimizden dedemiz İsmail Ağa, Kars'a ve Sarıkamış'a seyitlik giysileri içinde Rus muhafızlarla giderken, esnaftan Ermeni ve Rumların dükkânlarının önüne çıkarak saygı ile selamladıkları anlatılırdı. Hacı Bektaş Veli Dergâhına iki yılda bir nezir götürürken Rusların müsaade ettikleri, üç aylık bir yolculukla at sırtında kefeni heybesinde, uğradıkları, Erzincan-Sivas konak yerlerinde cem yaparak götürdüğü nezir sürülerinin çığ gibi büyüdüğü ifade edilirdi. Uğradığı köylerde yattığı kutnu kumaşlı yatağının, atının tumar edildiği kaşağının saklandığı yakın zamanlara kadar tanık olmuşuzdur. Fahrettin Bey hatıratında amcası ve kayınpederi İsmail Ağa'nın çevredeki etkinliğini şöyle anlatır: "Kars'ın Rus esaretindeki yaşantısına 1895 yılından itibaren Fahrettin Bey de katılır. İsmail Ağa'nın kızı Zöhre Hanımla evlendiği gibi kayınpederinin itibarını ve çevre halkın da saygınlığını kazandığından "Efendi ağa" lakabı ile anılır. 1914 yılında Fahrettin Bey Kayınbiraderi Feyzullah Efendi ile birlikte Erzurum-Erzincan yolu ile Zara'ya gelirler. Bu sırada 1 Ağustos 1914 gecesi seferberlik ilan edilir. Asker toplama sırasında Fahrettin Bey'in Çar aleyhindeki gizli teşkilatta çalıştığından, Sarıkamış'a geri dönmesi gerektiğine karar verilir ve kayınbiraderi Feyzullah Efendi ile Hasan Ağa Yozgat'tan Hacıbektaş'a gelir ve savaşın bitimine kadar burada kalır. Kendisi Samsun yolu ile dönme hazırlığında iken Ruslar da Asbuğa Köyü'nü gözaltında tutarak onu yakalama hazırlığındadırlar. Fahrettin Bey vapurla Batum'a gelir. Acele Kars'a gitmesi gerekmektedir. Yolcuların inisi sırasında kendisini şüpheli şahıs olarak yakalarlar. Çar'a bağlı Emniyet hapishanesinde tutuklarlar. Kars ile irtibat kurulur ve çalışmalarını hakkında bilgi gelirse kurşuna dizilirim korkusu içinde üç gün kalır. Bu sırada Emniyet müdürü tutuklu kimse var mı? diye sorduğunda bir Türk tebaası mahpusunun olduğunu öğrenir ve huzura çağırır. Soruşturma sırasında Sarıkamış'ın Asbuğa köyünden olduğunu öğrenir. Ermeni Emniyet Müdürü Katolik Ermenilerinden

Picinyan Agop Efendi Sarıkamış'ta Kaymakamlık yapmıştır. İsmail Ağa'yı iyi tanımaktadır. Fahrettin Bey de kendisini oğlu Feyzullah olarak tanıtır ve elindeki pasaport da Feyzullah Efendi'nindir. Müdür "Bu benim dostumun oğludur" der ve hapishaneye koydurmadan ayrı bir yerde tutulu kalır. Daha sonra, tutululuk sırasında Müdür dairesine geçerken önüne çıkan Fahrettin Bey "Bana büyük iyilik yaptınız" diyerek serbest bırakılmasını ister. Müdür de "Ben kaymakamken İsmail Ağa'nın kuzusunu, ketesini, balını kaymağımı çok yedim" der ve pasaportunu vererek hakkındaki tutanağı da yırtarak İsmail Ağa'ya da selam söyle, hakkını helal etsin der ve serbest bırakır" (Erdoğan, 1954:52-54). Burada anlatmak istediğim husus İsmail Ağa'nın itibarının çevreye yayıldığı gibi ırk, dil, din farkı gözetmeden çevresinde sevildiğini göstermektedir. Bu, sevgi yumağı içinde onun misyonunu yüklenen Fahrettin Bey'in de bu mücadelesini başarı ile sürdürdüğünün kanıtıdır.

4- Fahrettin Bey'in Gelişi ile İsmail Ağa'nın Misyonunu Üslenmesi (1895)

Divriği ilçesinin Yağbasan köyüne yerleşen Garip Musalı Pirzadeler de Sarıkamış'a giden amcazadelerinden Ağaçilleri unutmamışlardır. Pirzadelerden Hıdır Ağa'nın torunu Fahrettin Bey (1874-1958) 1884 yılında çocuk yaşta İstanbul'a amcasının yanına gelmiş, tahsil yaparken ticaret yapan amcalarına da yardım etmiştir. Bir Ramazan günü oruç yediğinden zaptiyelerce yakalanmış, taktipten kurtulmak için, amcası onu 1894 yılında Romanya'daki akrabalarının yanına göndermişti. Romanya'dan deniz yolu ile Batum'a, karayolu ile Artvin, Penek yolu ile Asbuğa köyüne gelmiştir. Geldiği sırada çok güzel giyimli, melon şapkalıdır. Uzaktan, Asbuğalı kadınlar bu değişik giyimli şahsı gayr-ı müslim sanmışlar, içlerinden birisi "O gelen adam keşke Türk olsa da bacımı ona versek" demiştir (Bacı dedikleri İsmail Ağa'nın büyük kızı Zöhre hanımdır). Çok zeki, görmüş geçirmiş, idadi tahsilli Fahrettin Bey damat olmayı göz ardı etmemiştir. Devamlı olarak Dergah'a gidip gelirken Yağbasan'a uğradıkları gibi Asbuğa'yı da unutmamışlardır.

5-Ailenin ve İsmail Ağa'nın ve Çevresinin Saygınlığını Kazanması ve Evliliği

Rus istilası sırasında Kars çevresindeki Türkmenler de diğer etnik gruplar gibi göçmemişlerdir. Bunu İsmail Ağa'nın çevredeki etkisi engellemiştir. Fahrettin Bey İsmail Ağa'ya damat olmakla birlikte zekâsını da kullanmıştır. İsmail Ağa'nın çevredeki misyonunu dikkate alarak kendini topluma kabul ettirmiştir. Çevre ve yakınları ona "Efendi Ağa" lakabı ile hitap etmiştir. İsmail Ağa Dergâh'a gidişte olduğu gibi Osmanlı Sarayı'na verilecek gizli belgelerin iletiminde de yardımcı olmuştur. Ayrıca, arpa ticareti yaparken Tiflis'te ve çevrede Ermeni ve Rum dostları da olmuştur.

Aynı zamanda Kars ve çevresinin esaretten kurtuluşu için çalışanlarla iş birliği içinde bulunmuş, amcası ve kayınpederi olan İsmail Ağa ile birlikte 1899 yılında Kars, Ardahan ve Kağızman, Oltu Türkmenleri ile cem yürütmüştür. Ayrım yapmaksızın Oltu, Göle, Çıldır, Arpaçay halkının ileri gelenleri ile görüşerek 93 savaşının canlı tanıkları ile tanışarak bilgiler almıştır. Amaç, Kars ve çevresinde "Panislamist" cereyana dayalı olarak müslümanları bir arada tutmaktır. Bunun için Kars'ta illegal olarak "Türk Birliği Cemiyeti"nde fiilen çalışmalarına başlamıştır¹² (Erdoğan, 1954).

6- Sibirya'ya Sürülüşü ve Esareti

1914'te Harp ilanı sırasında Fahrettin Bey, ailesinin daha emin bir yere geçici olarak gitme hazırlığı içerisinde iken, köydeki evlerini Ermeni eşkıyalar basarak mallarını gasp etmişler ve Fahrettin Bey'i de yaralamışlardır. O günün ertesinde, nahiye müdürü köye gelerek Fahrettin Bey'e aranmakta olduğunu tebliğ eder. Fahrettin Bey'i yaralı ve bitkin vaziyette Sarıkamış'a götürürler. Esaret günleri başlamıştır. Kars yolu ile Gümrü, Tiflis, Harkof ve Rostof'ta daha sonra Orenburg şehrinde esir edilir. Ancak neden esir olarak getirildiğine dair evrak olmadığı için Orenburg'ta serbest bırakılır. Haftada bir yoklanmakta olan Fahrettin Bey burada da ulusalcı çalışmalarını devam ettirir. Şans eseri olarak hakkındaki idam kararı Moskova'ya gider. Bu zaman içinde hakkındaki iddialar bilinmemektedir. Bu karar Orenburg'a gelip tebliğ edildiğinde, Bolşevik ihtilali olur ve hakkındaki evrak da ihtilalci halkın hareketi tarafından ile bütün belgelerle birlikte yakılır. Böylece kurtuluş başlamıştır. Geri dönüş Türkistan yolu ile olur. Buhara, Semerkant ve Aşkabat'tan gezerek görgüsünü ve bilgisi artırır. Sonra Azerbaycan yolu ile Kars'a gelir. Yeniden tutuklanma ortamında Asbuğa'dadır. Ulusalcı çizgisinde milli bütünlüğü oluşturan tutumu Sünni, Alevi, Türkmen, Terekeme, Azeri ve Kürt demeden bütün toplumuna yansıtır. Bu ünü çevreye yayılırken Rusların ve Ermenilerin de dikkatinden kaçmamıştır. Ayrıca, şunu da açıklamak isterim, Fahrettin Bey esir olduğu sırada ailesi büyük trajedi yaşamıştır. Savaş sırasında Türk ordusu geri çekilirken askerlerden bir kaç köye sığınmışlardır. Köyde Türk askeri var diye ihbar yapılmıştır. Rus alayı köyü sarmıştır, bir Rus askerinin o sırada öldürülmesi üzerine köydeki bütün erkekleri bizim eve toplanmıştır. Babam ve amcalar yaralanmış. Gençleri toplamışlar Sarıkamış'a götürürlerken amcalarımdan Ali, Rıza ve İbrahim'i Pozat Köyü yakınında şehit etmişlerdir. Bu acılı durum içinde aile perişan olmuştur. Amcalarım için halk aşıklarında Oluklu Köyünden Havasi mahlası ile şiirler söyleyen Âşık Dursun (1918) Asbuğa'yı da içine alan bir destan oluşturmuştur (Kırzioğlu, 1958:106-107).

Kür zaman oluptur felek bağında
Neler oldu Asbuğa'nın dağında
Üç yiğit yok on üç on dört çağında
Emri haktan bu fermana yetiştim

Bu sırada çevre köyler bu hazin durumu duyarlar İsmail Ağa ile birlikte ailesi, Diknis ve Kömürlü köyüne yoksulluk içinde gider ve muhacir olurlar.

7- Sürgünden ve Esareten Dönüşten Sonra Mücadeleye Kaldığı Yerden Devamı

Kars'ta da kara günlerin devam edeceği ve Bolşevik devrimi ile Ruslar ordusunu Kars ve çevresinden çekerken, ağırlıkları ile idareyi Ermeni Taşnaklara bırakırlar. Ermeniler bu sırada çoluk çocuk kadın demeden binlerce insanı hangarlara doldurarak yakarak öldürürler. Fahrettin Bey, Ermeni mezalimini detaylı olarak hatıratında yazmıştır (Kırzioğlu, 1958:166). Büyük savaşın bitişi ile Mondros Ateşkesi- silah bırakılması ile Osmanlı Devleti yenik düşer. İtilaf devletleri İstanbul'a girer. Bu nedenle, Türk Ordusu, Erzurum yönüne çekilmektedir. Mutasarrıf Hilmi Uran, Fahrettin Beyi çağırarak "Ordu ile birlikte biz çekilip gidiyoruz. Bütün halkı kongreye davet ediniz, Kars'ta kendi hükümetinizi kurarak milli teşkilatınızı idare

altına alın” der. Yardımlarını da esirgemeyeceğini söyler. Hilmi Bey orada iken, Batum’dan Ağrı’ya kadar ki kaymakamlara ve mutasarrıflara Kasım 1918’de Kars’ta toplanmalarını bir beyanname ile duyururlar (Kırzioğlu, 1958:166).

8- Hükûmet Kurma Çalışmalarının Başlaması

Halit Paşa’nın da yardımı ile gelenlerden Albay İsrail Bey, Akbabalı Halilbeyoğlu Avukat Ali Beyler gelir. Bu arkadaşlarla birlikte Şura Hükûmetini kurarlar. Hükûmet Reisliğini Fahrettin Bey; azalar, Yeni Gazili Belediye Reisi Hayrullah, Revan muhacirlerinden Ahmetoğlu Tağı, Karaçantalı Hacı oğlu Ahmet, Ahıska’dan gelen Apsal ve Behçet Beyler, Akbaba’dan Albay İsrail ve Rumlardan öğretmen İstefan Vafyettin olmak üzere hükûmeti kurarlar ve çalışmaya başlarlar.

Bu birliğe katılanlardan Cihangirzade kardeşlerden İbrahim ve Hasanhan Beyler, Hafız Kurban Efendi (Evliya camii İmamı), Kardeşi Mevlit Efendi, Atabaşzade Asaf Bey, Akbabalı Avukat Halit Beyzade Ali Bey, İsmail Beyzade Mehmet ve Ömer Beyler, Hacı Halit Efendiler, Berber İbrahim, Hamza efendiler, Kağızman’dan müftü Mustafa Efendi, 93 savaşı subaylarından Mamilof Tevhittin Bey gibi öncülük edenlerden oluşmaktaydı. Bu insanların bir kısmı Fahrettin Bey’le esirken Orenburg’taydı. Bir kısmının da Malta’ya sürgün edilmesiyle şehit olanlar da oldu. Örneğin Oltulu Molla Bilal Efendi gibi (Erdoğan, 1954: 60-96).

9- Fahrettin Bey’in Önce Hükûmetin Kurucu Başkanı olması Daha Sonra Dışışleri Nazırlığı Yapması

Hükûmet, halkı kendilerine bağlamak için davet ettikleri delegeler gelmeye başlar ve adeleri de artar. Bu sırada Ermeni mezalimi nedeniyle halk perişandır. Cenazelerini dahi henüz toprağa vermemişken sağ kalanların perişanlığı içinde sağa sola koşulmaktadır. Ordunun çekilmesi ile yeniden Ermenilerle çarpışma günlerinin yaklaşması nedeniyle halkın silahlandırılması için çalışırlar. Ayrıca delegelerin gelmesi ile Gazi Muhtar Paşa Caddesi’ndeki binada toplanılan ilk Kurultay’ı Fahrettin Bey açar. Kongreyi idare edecek başkan ve kâtipler belirlenerek çalışmaya başlar. Cihangirof İbrahim Bey Kongre Başkanı olarak seçilir, on yedi kişilik bir heyetle “Milli Şura Hükûmeti” adı ile bir Hükûmetin kurulmasına karar verilir. Ayrıca, Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nahcivan’da da beşer kişilik bir Şura teşkilatının kurulmasına karar verilir.

Kongrede seçilen 17 kişilik heyet;

- 1-Cihangiroğlu İbrahim (Cumhur Başkanı.)
- 2-Hasan Han İbrahim Bey’in kardeşi (Harp nazırı)
- 3-Yenigazili Hayrullah
- 4-Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet
- 5-Revanlı Ahmet oğlu Aki
- 6-Akbabalı Abbasoğlus Mehmet
- 7-Akbabalı Salih Bey oğlu Ali
- 8-Çıldırılı Abdullah oğlu Dr. Esat(Oktay)

- 9-Talınlı Hüseyihan
- 10-Ardahanlı Hamşi oğlu Rasim
- 11-Oltulu Molla Bilal
- 12-Örtülü Hafız oğlu Hüseyin(Köycü)
- 13-Sarıkamışlı Fahrettin Dışışleri Nazırı(Muvakkat Hükümet Başkanı)
- 14-Kağızmanlı Ali Rıza Bey (İçişleri Nazırı)
- 15-Cemadinli Aşiret Reisi Maksut Ağa
- 16-Cemadinli Aşiret Reisi Maksut Ağa,oğlu Hasan Bey
- 17-Iğdırlı Eski Revam valisi Ali Oğlu Mehmet Bey ibarettir.

“17” kişi den oluşan heyet çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca ilçelere şura teşkili için tayinler yapılır ve Iğdırlı Alibeyoğlu Mehmet Bey umumi vali tayin edilir (Erdoğan, 1954:166-181).

Bu toplantıdan sonra İngilizlerin Kars'a geleceği duyulur. Wilson prensiplerine göre amaçları bu yörede bir Ermeni Devleti kurmaktır (Erdoğan, 1954: 181).

Halk Kars'ta toplanır. İngilizlere verilmek üzere bir nota hazırlanır. “Kars'ta üç ili kapsayan bir hükümetin kurulduğunu, İngilizlerin gelişini kabullenmekle birlikte Ermenilerin Arpaçay sınır olmak üzer bu tarafa geçmemelerini; çünkü Ermeniler bir daha geri dönmek üzere kendi evlerini yakarak ve Türklere büyük zulüm ve işkencelerle katliam yaparak çekildiklerini” İngilizlere duyururlar ve tepkilerini gösterirler. İngilizler Kars'a geldikten sonra müstahkem mevki işgal ederler. Şura'ya bir yazı yazarak hükümeti tanıdıklarını bahane eder ve kabinedeki isimleri isterler. Bu liste gönderilirken Fahrettin Bey “İngilizler, heyetteki isimleri aldıktan sonra asınsız bir gün basarak, herkesi toplayıp götürülebilirler, tedirginliği ile tedbirli ve tedarikli çalışmaları gerektiğini” duyurur. Bu çalışmalar için de Evliye-i Selase kazalarına emirler verilerek ilçelerde seçimler yapılır. Milletvekilleri seçilir ve 60 kadarı Meclis başkanı Dr. Esat Oktay'ın başkanlığında toplanırlar. Örtülü Köyünden Hafız Oğlu Hüseyin Köycü kurultayın işlerini yürütmek üzere görev alır. Ayrıca Ardahan anavatana katılınca Mal Müdürü olan Molla Bilal'dir. Ruslar bir bahane ile bir hususu görüşmek için 10 arkadaşı ile hududa çağırarak onları pusuya düşürüp tümünü şehit eder. Türk Ordusu çekildikçe bıraktıkları mühimmatla birlikte halktan eli silah tutan asker toplamaya başlarlar. Oltu, Ardahan ve Göl'den toplanan askerlerin talim yaparak hazırlanırlar (Erdoğan, 1954:171).

Vekiller heyeti ile birlikte Parlamentoda çalışmalarını sürdürürken hazırladıkları 18 maddelik Teşkilat-ı Esasiye Kanununu, Mart 1919'da 150 milletvekilinden oluşan kurultayda kabul edilir (Erdoğan, 1954:185-186).

18 maddeden oluşan bu yasa'yı bazı hukukçular ve tarihçiler değişik şekilde değerlendirdiler. Kurulan devletin adı: “Cennub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti” adı ile anayasada Cumhuriyet adı ile geçer. Önceleri “Cenub-i Garbi Kafkas Muvakkata-i Milliyesi” adı Rus devriminin de etkisi ile Cumhuriyet adı ile anılır. Kurulan Şura hükümetin hazırladığı 1919 Anayasa hakkında elimizde üç farklı metin vardır. Bu Anayasa metnine İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Prof. Bülent Tanör; Şura hükümetinin hazırladığı metinde devletin adı, Cenuba-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkatesi'dir. Muvakkas'ını atıyorlar yerine “Müstakile” diyorlar.

Bu bağımsızlık aynı anda Cumhuriyet demektir. Cumhur-reisi de seçilir. Cumhuriyet kelimesi İbrahim Aydın Bey'in Türk İnk. Tarihi Enstitüsü'nde sunduğu metinde yoktur. Fahrettin Bey ise hatıratında; devlet "Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti" ifadesi yer alır. Burada Fahrettin Kırzioğlu, Fahrettin Erdoğan'ın metni ile Cihangirzade İbrahim Beyin 1930 yılında Enstitüye sunduğu metni değiştirerek Prof. Bülent Tanör tarafından kullanılan metindir. Fahrettin Bey'in sunduğu metinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı açık olarak 5. Maddede: "...18 yaştan yukarı kadın erkek oy vermek selahiyetine haizdir". Kırzioğlu-Tanör metninde, bu madde: "...18 yaşını ihmal eden her vatandaş" şeklinde yer alır. Her üç metin arasında da ciddi sayılabilecek farklılıklar vardır. Fahrettin Beyin 8. maddede; "Cumhuriyetimizin kabul ettiği usul dairesinde" biçimindeki cümle Bülent Tanör metninde: "Türkiye Devletini kabul ettiği usul dairesinde" biçiminde verilmiştir. Yine bu üç çelişkili metinlerin, 13. maddesinde: Fahrettin Erdoğan'ın aktarımında "Müslümanlar arası mezhep ayırımına hürmet edilecek" denirken, Tanör ve Kırzioğlu metninde ise "Müslümanlar arasında dini mabetlere hürmet edilecek" denmektedir. Doğrusu Fahrettin Bey'in aktardığıdır. Bu husus, İbrahim Aydın'ın metninde ise; "Dini ayrılıklara hürmet edilecektir." biçimindedir. Kırk yıl boyunca Rus egemenliğinde kalan Kars ve çevresine bütün hukuk kuralları bakımından Rus etkisinde kalmıştır. Kafkasyada Müslüman kadınlar Kurultayı'nda kadınlar söz alarak haklarını savunmuşlardır. Kadınlar Kurultayı'nda alınan kararlarda: "Şeriata göre kadın erkek eşittir, kadınlar siyasi ve sosyal çalışmalara katılma hakkına sahiptir; nikah kıyılırken her iki tarafın da rızası alınmalıdır" denmektedir.

10- Rus-Ermeni ittifakı devam ederken, İngilizlerin Şura'nın dağıtılması ve sürgüne gidişi

Bu konu ile ilgili açıklamalarda bulunulurken bilim adamlarının bazı hususları görmezden gelmeleri, yanlış yorumlamaları göze çarpmaktadır. Dönemi inceleyen bilim adamları Cumhuriyet sistemi ifadesinden kaçınmakta ve o dönem şartları altında kadın haklarına değinilmesini tasavvur edemez bulmaktadırlar.

Şura hükümeti çalışmalarını sürdürürken, İngilizlilerin amacı bu toplulukları dağıtıp Ermenileri Kars ve çevresine yerleştirmektir. Bu sırada toplantı yapan Şura hükümeti kararında Erzurum'a bir heyet göndererek bir askeri birlikten destek alarak İngilizlerle çarpışmaya karar verirler. Heyete Fahrettin Beyle Maksut Ağa'nın oğlu Hasan Ağa seçilir. Kars'tan ayrılıp Erzurum'da olduğu ve temaslar yaparak, mahalli gazetede 17 Nisan 1919 günü "İntibah-name, yani uyanış adı ile bir beyanname neşredilmiştir. Bu sırada İngiliz askerleri meclisi basarak başta Cihangir oğlu İbrahim Bey olmak üzere icra vekillerini sürgün edilmek üzere tutuklarlar. Bazılarını da şehit ederler. Bu sırada da Ermeniler İngilizlerin desteğinde Kars ve Sarıkamış çevresini de işgal ederek yağmalarlar. Halk yurt yuvasını tekrar terk ederek muhacir olmaya başlarlar. Asbuğa'daki aile de Pozat Köyüne sığınır. Bir Ermeni'nin yardımı ile beşikte unutulmuş büyük ağabeyim Hasan Pozat yolunda anneme teslim ederken "kaçınız hepimizi kıracaklar" diyor. (Bizim evimizde çalışan karıkoca bir kör Ermeni). Mücadelelerine devam ederlerken Mustafa Kemal'in Erzurum'a geldiği duyurulur. Erzurum Kongresine Fahrettin Bey Eviye-i Selaset temsilcisi olarak katılır. Tutuklanması için duyuruların olması üzerine, Mustafa Kemal'le görüşerek ayrılır ve halkın silahlanması için çalışmalarını sürdürür

ve Kars'a doğru hareket eden Karabekir ve Halit Paşa'nın mihmandarı olarak çalışmalarını sürdürür (Erdoğan, 1954: 235).

11- Savaşın Sonu ve Kars'ın Kurtuluşu ve İlk Valisi

Kars Türk Ordusu tarafından işgal edip 30 Ekim 1920'de Kars alınca Kazım Karabekir Paşa'nın talimatı ile Rüşti Paşa, Fahrettin Bey'i Kars'a Vali olarak tayin eder. Bu görev altı ay sürer. Ermeniler Kars ve çevresini terk ederler (Erdoğan, 1954: 237).

12- İlk Milletvekilleri

Kars ve Ardahan'ın anavatana katılması ile milletvekili seçimi yapılır. Kağızman'dan Ali Rıza Bey, Sarıkamış'tan Fahrettin Bey, Albay Cavit Bey, Ardahan'dan Osman Server Bey ve Hilmi Bey olmak üzere 5 milletvekili Temmuz 1920 de seçilerek Meclise katılırlar. Millî Mücadelede gösterdiği yararlıktan ve TBMM I. Devre Milletvekili oluşu nedeniyle kırmızı kurdeleli "İstiklal Madalyası" ile taltif edilmiştir. Cenub- Garbi Kafkas Cumhuriyeti'ne ait belgelerle birlikte ay yıldızlı bayrağı 1946 yılında Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne teslim etmiş ve bu nedenle kurum tarafından şeref diploması ile ödüllendirilmiştir (Erdoğan, 1954:269).

Hatıralarını 1954 yılında "Türk Ellerinde Hatıralarım" adı altında yayınlamıştır. Bu hatırat Kars'ın geçmişi ile ilgili araştırmacılara kaynak olmuştur. Bu kitabın ikinci baskısı Dr. Hasan Erdoğan'ın girişimi ile Kültür Bakanlığınca bastırılmış, üçüncü baskısı da Akkav Vakfı aracılığı ve Dr. Gültekin Erdoğan'ın gayreti ile bastırılmıştır. Ayrıca "Sebilürreşetçılara Cevap ve Bektaşilik" adlı risalesi vardır.

13- Kars'ta ve Ankara'da Yaşayışı, Çalışmaları, Anılarını Yayınlayışı

Tanık Olduğum Kişiliği ve Şahsiyeti

Fahrettin Bey'in evinde üç yıl kalarak lise tahsilimi yaptım ve kendisini daha yakından tanıma onuruna sahip oldum. O, benim ve çevresindeki herkesin öğretmenini durumunda idi. Çok zekiymi ve gözleri çok az görürdü. Yirmi ila otuz yıl evvel gördüğü ve tanıdığı kimseler geldiğinde sesinden tanıyıp ve isim ile hitap ederdi. Ziyaretine gelenler önceleri tedirginlik içindeyken tatlı ve candan sohbeti ile onları kendisine bağlar ve bir gelen yine gelmek isterdi. Siyasiler ve hemşehrileri gelir, ona fikir danışır. Demokrat Partinin en görkemli zamanında Divriği'den sınıf arkadaşı olan Refik Koraltan Kars'tan milletvekilliği için teklifte bulunduğu: "Ben Atatürk'e söz verdim benim partim Cumhuriyet Halk Partisi'dir. İkrarımdan dönmem" diye nazikçe teklifi reddetmiştir.

Sağlığında Asri mezarlıkta mezarını ustanın yanında bulunarak yaptırdı. Ölüm tarihi üzerine "sağlığına dua" diye yazdırap astırılmıştı.

Fahrettin Bey her sabah vaktinde kalkar, namazını kılar, sesli olarak duasını duvazlarını okurdu. Her gün tıraş olur, saçını boyatır, sabah kahvaltısını ballı, yağlı, reçelli olarak yapar; öğle yemeklerini kemikli bir sebze yemeği ve mevsime göre meyve ile yapar; akşamları yazın bir bardak süt, kışın ise bir bardak ıhlamurla geçirirdi. Herhangi belirli bir rahatsızlığı yoktu.

Gözlerinin az görüşüne rağmen tek başına gideceği yeri rahatlıkla bulurdu. Beraber bir yere gittiğimizde çıkacağı basamağın kaç basamak olduğunu bana söylemişti. Vefatına kadar hafızasını hiç kaybetmedi. 25 Mayıs 1958 günü aramızdan ayrıldı. Kendisini rahmetle anırım.

Sonnotlar

⁴ Asbuğa adlı yapıtımda bu konu uzun uzun anlatılmaktadır.

⁵ 24 Oğuz boyundan birisidir.

⁶

⁷ Fahrettin Kırzioğlu Posof'ta 1937 yıllarında memurken, bu insanların arasında bulunmuş ve tespit ettikleri köylerin de soylarını ve oymaklarını belirlemiş ve Tarih Folklor Dergisinin 181. sayısında yayınlamıştır.

⁸ 1963 yılında Kars'ın Fethi şenliklerine semah ekibi ile katılma teklifi Hocamız Fahrettin Bey'den geldiğinde: Garip Musa Ocağı'nın Postnişini Amcam Feyzullah efendiye danıştığımda "Oğlum bunun gizliliği yok, it anlamaz makamıdır" çalsın oynasınlar demişti. Nitekim bugün semahlar oyun olarak sazda barda çalınıyor. .Meyhanede bu "Kutsal Semahı" oyun gibi sergileyenlere, Amcam rahmetli çok yerinde bir cevap vermişti. Ruhu şad olsun.

⁹ <http://asbugakoyu.tr.gg>

¹⁰ Uzun olduğu için koçaklamanın ilk ve son kıtası alınmıştır.

¹¹ Hacı Bektaş Dergâhınca verilen hilafetnamede kendisi için bu lakap kullanılmıştır.

¹² Erdoğan'ın 1954 yılı "Hatırat"ının tamamında bu bilgiler olduğu bulunmaktadır; ayrıca bizlerin dede ve babalarımızdan duyduklarımız da bu bilgilerle örtüşmektedir.

Kaynakça

- Edebiyatımızda Kars, Işıl Mat., 1958, İst.
Erdoğan. F. (1954); Türk Ellerde Hatıralarım, Ark.
Erdoğan, K. (2002); Asbuğa, İst.
Eröz, M. (1977) ;Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İst.
Kırzioğlu, M. F. (1964); Türk Folklor Araştırma Der. Ağst. Sayı:181.
Sakaoğlu, N.;(1998); Köse Paşa Hanedanı, T.t.Vakfı, İst.
Sümer, F.(1972); Oğuzlar (Türkmenler) A.Ün.D.T.C.F. Ank.,
Togan, Z. V. (1946); Umumi Türk Tarihine Giriş, İst.
İçişleri Bakanlığı: Köylerimiz.
İnan, A. (1954); Tarihte ve Bugün Şamanizim, T.T.K.
Ögel, B. (1991); Türk Kültür Tarihine Giriş, cilt 6, Kül.Bak.
Eki; Kömürlü Köyüme Şiir
İntibah-Name-Uyanış

KÖMÜRLÜ KÖYÜME

Çiçekli çimenli ey güzel köyüm
Sararmış gazele döndüğün duydum
Sümbüllü yavşanlı nergizli elin
Zalimin zulumun olduğun duydum

Günderesi üzgün Geçiren
yaslı Tırpanlar dirgenler hepsi paslı
Halkını sorarsan öz be öz Karslı
Şimdi başka ele göçtüğün duydum.

Ağadevelerin bir hoş görünür
Görünürde dumanlarla bürünür
Seni terk edenler yanıp ürünür
Ateşlere düşüp yandığın duydum

Muhtarların neler açtı başına
Uyuz olup kaşım kaşım kaşına
Köyüm girer misin birgün düşüme
Umulmaz dertlere düştüğün duydum

Kışlası vardı koyun kuzu otlardı
O berrak göllerin neden bulandı
Çiçeğine arıların konardı
Hepsininde bu yıl söndüğü duydum

Hani küçük gölün hani yeni köy
Bankla Kemiler ağlarlar oy oy
Ağlaya, ağlaya göz yaşına doy
Pervane olupta döndüğün duydum

Senden ayrılarının hep bütün yaslı
Şimdi dert ortağın olmuştur Paslı
Yalnız ağaç, Böcüklü ağlıyor sesli
Gözlerinden kan yaş aktığın duydum

Tarlalarda yemlik kımı bitende
Çobanlar davarları güdende
Hey sebep düşesin umulmaz derde için
İçin yanıp tüttüğün duydum

Göllerde ardıçlı aran yerindi
En sonunda düzün karı erirdi
Akşam unluğundan nahır gelirdi
Şimdi hirro, hirro dediğin duydum

Sunaların göllerinde
Öter öter gelir çölde yatarmı
Tarlalarda yemlik kımı biter mi
Boş kalan evlerin olduğun duydum

Kıymetini bilmezidik ezelden.
Derdimize deva bulun tez elden
Sokakların mahrum oldu güzelden
Çirkinlere yuva olduğun duydum

Telefonun geldi yolun yapıldı
Ne yazık ki bize nasip olmadı
Ağladık sızladık kimse duymadı
Yolların yolsuza düştüğün duydum

Ağalığın sırtı seyran yerindi o
görkemli kalen mezarlığında
Çarkakla dizberlik iskeletini
Etrafında çadırlar olduğun duydum

Komşular dağıldı kalmadı kimse
Acıyan çıkıp da yararı sarsa A
rtık uğriyamaz yolların Kars'a
Elden, ele gezer olduğun duydum

Postunun odası âşıklar yurdu
Sana bu yarayı muhtarlar vurdu
Düğünün bayramın alemin noldu
Dermansız dertlere düştüğün duydum

Pınarın başında gelinler kızlar
Köyümü andıkça yüreğim sızlar
Seni böyle eden çeke intizar
Bağrına taşları koyduğun duydum

One güzel turna gölün var idi
Kayseriden tüccarların gelirdi
Muhtarların hepsi seni yer idi
Yine de elveda dediğin duydum

Bu ne hayel idi bu ne düş idi
Şafak atar yayların ışırdı
Senden herkes ot, samanı taşırdı
Zügürt olup gezip tozduğun duydum

Gülüzara sordum köyüm nicedir
Sorma hocam gündüzümüz gecedir
Bu dert bizi öldürtmezde kocadır
Herkesin tarumar olduğun duydum

Turgut derki sıcağında uyudum
Suyun ile ekmeğinle büyüdüm
Emretseydin uğurunda öldürdüm
Bana da intizar ettiğin duydum.

*Benim doğup büyüdüğüm ve sonradan tarumar olan güzel köyüme bu destanı
11.12.1978 yılında saat 8.30 ile 10.00 arası yazdım ve tamamladım okuyanlar
dinleyenler hoş olsun*

Seyyid Resul Baba Ocaklı Yazan: Öğretmen Turgut Bozkurt.

*Baba Resul Ocaklı Molla Haso oğlu Molla Mustafa Torunu Rıza Oğlu Öğretmen
Turgut BOZKURT 1933-1988*